

תורת הבחינות

כידוע אחד הדברים העיקריים הבודקים "הישגיות" בעולם הלימודי, קרי; תלמודי תורה וישיבות, הם בחינות בכתב. בכתבה שלפנינו ננסה לנתח ולדון - האם באמת המבחן הקלאסי המקובל, משקף בצורה נכונה את ההישגים של התלמיד, וכן אילו דרכים עומדים לרשותנו, שדרכם נוכל לצמצם את הפער שבין ההישג האמיתי של התלמיד, לתוצרת ולתוצאה הרשמית.

ובכן: ראשית נמנה את החסרונות של הבחינות בכתב ומדוע אינם משקפות הרבה פעמים את ההישג האמיתי של התלמיד, ואחר כך ננסה למצוא פתרונות חלקיים לנושא. מיותר לציין שאנו דנים על התלמידים הבינוניים ומטה, ולא על המוכשרים. (אצל המוכשרים, הבעיה היא הפוכה שהמבחן אינו משקף את כל ידיעתם.) הבעיה הראשונה - ישנם תלמידים לא מעטים שיש להם "בעיות שלִיפה" - כלומר הם למדו את החומר, הבינו והפנימו, אך ברגע שבאים לשלב ה"פלט" - הם תקועים, כלומר זה לא כמו אותו אחד ש"לא הבין" או "לא תפס" את החומר הלימודי, שהוא בעצם תקוע בשלב ה"עיבוד", שכן התהליך הוא כזה: קלט, עיבוד, פלט. אלא התלמיד המדובר כן הבין את החומר, רק שכאשר הוא צריך להביע זאת, הוא יחסם, בין בהבעה בעל פה ובין בהבעה בכתב, ולכן עקרונית לא יועיל לו שאלות בעל פה במקום בכתב. אנשים אלו נראה אותם שכאשר צריכים להיזכר בשם של מישהו או באיזה שהיא כתובת, הם מרגישים שהמילה עומדת להם על קצה הלשון אך לפתע פורחת, אך כאשר ישאלו אותם האם זה המשפחה הזאת, וכן בלימוד, האם הדין כך וכך?! - או אז יאורו עיניהם ויכלו להשיב הן או לאו. ולכן לכאורה, הבחינה שמתאימה להם זה בסגנון אמריקאי עפ"י בחירת תשובות.

הבעיה השנייה - ישנם כאלו המתקשים בהבעה בכתב, הם לא מסוגלים לפתח נושא בכתובה, לא מחמת בעיית "שליפה" - שכן כאשר נשאל אותם בעל פה, הם יסבירו את עצמם בצורה מובנת, אך ע"ג דף יש להם איזו שהיא חסימה וקושי. ולכן מה שקורה שלמרות שהתלמיד המדובר יודע ושולט בחומר הלימודי בדרגה כזו או אחרת, אינו מסוגל להביא את הידיעה שלו לידי תצוגה חיצונית, ובעצם מבחינת הרגשתו, אינו מוציא את כוחותיו וידיעותיו מן הכח אל הפועל. אין ספק שבהיבט הרגשי, זה מאוד מתסכל את התלמיד, העובדה שכאשר בוחנים אותו בע"פ הוא יודע בצורה סבירה ומרשימה, ואילו כאשר מגישים לפניו דף דומם, הוא "תקוע" והרושם שמתקבל אצל הוריו ומוריו, שכביכול אינו שולט בחומר.

הבעיה השלישית - שגיאות כתיב. אין ספק שזה נספח של הבעיה הקודמת, רק הבה ונראה את הדברים בתהליך היווצרותם, כאשר התלמיד סובל משגיאות כתיב מעבר לסטנדרט, וכל מילה שלישית הוא נתקע, ולעיתים גם במילה אחת הוא נתקע מספר פעמים, (ואגב, הבדיחה המפורסמת על נח עם שבעה טעויות, אינה כה רחוקה מהמציאות לצערנו, אנו נפגשים - לדאבונו - בחיי היום יום עם תלמידים מ"חדרים" וישיבות, הסובלים משגיאות כתיב בצורה משמעותית ביותר, על כל פנים) מצב כזה, גורם לתלמיד במודע או בתת מודע "להיכשל"

תורת הבחינות

כמה שפחות זזה אומר, כמה שפחות לכתוב, ומכאן נובע הצמצום שלו בשעת הכתיבה שמשפיע כמובן על הציון.

הבעיה הרביעית - ישנם מקומות שנהוג שמלמד אחד מכין את הבחינה לכל כיתות המחזור המקבילות, בתורנות, כמובן שלילדים מצטיינים אין בכך שום בעיה שכן הם שולטים היטיב בחומר, אך הילדים הבינוניים שבקושי שורדים את הציון הסביר, זה די מקשה ונפרט: כל מלמד יש לו את הסגנון המיוחד שלו, שבו הוא מסביר מקשה ומתרץ בונה ומפרק, מבאר ומסכם, וכן על מה הוא שם דגש האם על המסקנא הסופית או שמא דווקא על השקלא וטריא, וכן על זה הדרך עשרות פרטים ונספחים. וכמובן שהדבר בא לידי ביטוי בבחינה בכתב, התלמידים רגילים לסגנון המסוים של המלמד שלהם, וכל סגנון שונה מבלבל אותם. (כולנו מכירים את הילדים הרכים, שכאשר אומרים להם דבר שהם שמעו ולמדו בכיתה, מזווית שונה, הם מיד מגיבים: "לא נכון, הרבי לא אמר כך").

הבעיה החמישית - התלמיד המתקשה אינו מבין כראוי את השאלה, ואפשר לחלק זאת לשני קטגוריות: (א) מחמת שאינו שולט בחומר כראוי. (ב) מחמת בעיה כללית בהבנת הנקרא. (וקל וחומר אם יש לתלמיד קושי בקריאה, שברור מאליו שיתקשה בהבנת השאלה, בפרט כאשר המבחן אינו מנוקד, וק"ו אם הבחינה מוגשת בכתב יד). לבעיה זו של הבנת הנקרא, הפתרון הוא לכאורה מבחן בעל פה, כאשר הסיכויים של התלמיד להצליח גבוהים בהרבה מהאופציה של בחינה בכתב.

הבעיה השישית - תלמידים המתקשים באופן כללי ולא בדבר מסוים, דהיינו שיש פער בינם לממוצע של הכיתה, או מחמת הספק או מחמת הרמה והתוכן, (ובד"כ שניהם גם יחד). להלן בהמשך הכתבה נשתדל בע"ה לתור אחר פתרון מעשי ויעיל לבעיה זו.

✘ קשה לדבר על בחינות, בלי להזכיר את המבחן הידוע בסגנון של בחירת תשובות, המכונה: "מבחן אמריקאי". נציג רק את המעלות והחסרונות, וכמובן נותיר את ההחלטה והשיפוט בידי הקורא הנבון. **המעלה:** תלמידים מסוימים שיש להם בעיות שליפה, וכפי שהרחבנו לעיל אף בחינה בע"פ לא תתרום הרבה, אין לנו כמעט ברירה כי אם להשתמש במבחן אמריקאי. (והיה אם יטען הטוען שהתלמיד אינו בקי בחומר ורק מנחש, התשובה היא, שאם מעט שימת לב אפשרי לנסח תשובה, שמטעה למי שאינו שולט בחומר, אך אינה מבלבלת לתלמיד שכן שולט בחומר). **החסרון:** תלמידים בינוניים ש(אין להם בעיות שליפה ו)יש להם את היכולת בפוטנציאל לפתח הבעה בע"פ ותשובות מלאות, מחמיצים הזדמנות פז, במקרה שמתרגלים למבחנים אמריקאים. כמו כן תלמידים עם בעיה בהבנת הנקרא, יתקשו במבחן אמריקאי, כיוון שצריך "לתפוס" את העוקץ וההבדל בין תשובה לתשובה, תחום בו הם מתקשים. (וכפי שהזכרנו לעיל, האפשרות הטובה ביותר עבורם, זה בחינה בעל פה, שכן המציאות מוכיחה שהסובלים מלקות בהבנת הנקרא, בדרך כלל הם גם חלשים בהבעה ובשפה, ולכן לא יצליחו לענות תשובות מלאות בבחינה בכתב. אך אחרי הכל המבחן אמריקאי הוא יותר גרוע עבורם מאשר סתם בחינה בכתב, שכן מעצם מהותו הוא מכשול של ממש עבורם, בזה שקשה להם להבין את הדקויות בין התשובות, כנ"ל).

תורת הבחינות

✠ לפני שניגש להצגת הפתרונות, ננסה להתעכב מעט על עצם המהות של המושג "בחינה". מהי? מה מטרתה? ומה התועלת שהיא אמורה להביא? ביסוד הדברים, נעצור קמעה ונתבונן, האם מבחן מטרתו לדכא לחסום להרוס לחבל ולהשפיל, או שמא לעודד לחזק לפתח לבנות ולהעצים?! -התשובה נזעקת מאליה, הרי כולנו "אנשי חינוך" בפרט בשנות האלפיים, ויודעים יפה לדקלם את מה שצריך לדקלם, אך השאלה בשטח בחיי היום יום, כיצד נראים ומיושמים הדברים?! יש ווארט ידוע שכאשר אדם מסתפק על מעשה כלשהוא האם הוא ישר והגון או חלילה אינו ראוי, שיתבונן ב"גוררת" שלו, שכן שנו חכמים: מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. על אותו משקל ניתן לומר, הבה ונתבונן ב"גוררת" של המבחן, מדוע אצל ראובן זה גורם למעוף ומנוף, ואילו אצל שמעון זה גורם לקריסה והריסה?! נמשיך ונתבונן, המלמד של שמעון מצהיר וטוען בפני כל מי שרק מוכן לשמוע שהוא "איש אמת" ואין אצלו "משוא פנים", וכל ילד מקבל ציון בדיוק לפי ההישגים שלו, בלי לעגל פינות חלילה, וכך חוזר שמעון מדי שבוע עם ציון של ארבעים אחוז במקרה הטוב, ולעיתים קרובות גם את זה אינו מצליח לגרד, הכל בעקבות ה"אמת" של המלמד. וכאן אנו מתקוממים; האם ילד שמבחינת כישרונותיו, יכולתו ומגבלותיו, רחוק במידה זו או אחרת מהמומצע של הכיתה, צריך בכלל לקבל בשעת הבחינה, מבחן סטנדרטי, וכי זה כן "אמת"? -הרי זה שיא השקר בהתגלמותו! וכבר אין פלא מניין צצים לנו כפטריות אחר הגשם התופעה המוכנה: "חרדת בחינות".

נקודה נוספת: ידוע המעשה על אותו מפקח שהגיש בחינה בכתב, למלמדים שבת"ת, התוצאות היו מרתקות ביותר, כל הטענות הקבועות של הילדים - צוטטו כעת ע"י המורים: הכתב לא ברור, השאלה לא מובנת, ומה צריך לכתוב, וכו' וכו'. כולנו מכירים את האנשים שמוכנים בשמחה להכין מבחן, אך בשום אופן לא מוכנים לבדוק, וההסבר פשוט: כאשר הם מכינים את הבחינה, הם "יורים" שאלות סתמיות לכל הכיוונים ללא מחשבה תחילה, מה התלמיד אמור לענות, וכמה שורות זה אמור לקחת לו, וכו'. מסופקני האם למורה מותר לתת שאלות אם בעצמו אינו עונה לפני כן על התשובות, ולו מהבחינה של: "מה דעלך סני...". כל ה"אומנות" של הבחינה היא בכך שהמחנך הפדגוג רואה לנגד רוחו, כיצד התלמיד הקלאסי יבנה את התשובה מבחינה דידקטית, האם ירחיב או יקצר, וכדו'. כולנו מכירים את התופעה שתלמיד השולט בחומר באופן קבוע או באקראי, מרחיב מאוד בתשובה הרבה מעבר לתוכן השאלה, מניין זה נובע?! חכמינו הגדירו את אחד הסימנים לחכם, בתור אחד שעונה על ראשון ראשון ואחרון אחרון, ופשיטא שלא לענות על מה שלא נשאלים זה הבסיס והיסוד של אדם חכם. אלא מאי?! אין הכוונה והדרכה לשתילי הצאן "כיצד עונים" של שאלות, בתור מטרה לשמה, ובלי קשר לידע של החומר הנוכחי, ולכן תלמיד השולט בחומר ובנוסף גם מצטיין בהבעה סבירה בכתב, ירחיב בדרך כלל את התשובות (גם בשביל ש"הרבי יראה שאני יודע"), ואילו תלמיד שאינו תלמיד שאינו שולט בחומר ו/או מתקשה בהבעה בכתב, יצמצם בד"כ את תשובותיו למינימום, נדיר ממש למצוא תלמידים בחדרים שיענו בפרופורציה נכונה, להרחיב היכן שצריך ולצמצם במקום הנכון, אין זאת כי אם מחוסר הכוונה והדרכה. וברור גם כן שזה קשור לאופי השאלות, יש שאלות ש"בונות" ויש שאלות

תורת הבחינות

שמחריבות, וכאשר השאלות בנויות נכון הן מבחינת שאלת מסקנות, הן מבחינת שאלות ממוקדות, והן מבחינת שאלות סיכומיות גם התשובות יכולות להיות במקום, כמובן בתוספת של הסבר והכוונה כמטרה נפרדת, לנסח נכון תשובות.

בהקשר זה, נציין את מה שאמר הגאון ר' מאיר שפירא זצ"ל, שכאשר הוא נדרש להרצות בפני קהל 4 שעות, די לו בהכנה של 4 דקות, ואילו כאשר נדרש לדבר 4 דקות, צריך הוא הכנה של 4 שעות. על אותו משקל ניתן לומר, שכאשר המחנך מכין את הבחינה ב-4 דקות, אז התלמיד עלול להגיע למצב של כתיבה ב-4 שעות, ואילו כאשר המחנך ישקיע פרק זמן סביר בהכנת הבחינה בניסוח בונה, אזי יש אכן סיכוי שגם תלמידו יסיים את הבחינה בפרק זמן סביר, ברוגע נפשי וללא לחצים מיותרים. לסיום, כשם שהיה לנו ברור עד היום שהמבחן הוא כלי ומטרה לבדיקת ידע, כך נפנים מכאן ואילך שיש יעד נוסף, לא פחות חשוב והוא: כלי ואמצעי לבניית דרכי חשיבה, התבוננות, סיכום ולימוד. בשאלות ה"בונות" התלמיד יזכור את החומר גם לאחר הבחינה, וילמד בעצמו כיצד לסכם סוגיא.

✠ וכעת לפתרונות המעשיים: **אפשרות א)** ראוי ורצוי לערוך מדי פעם בחינה בספרים פתוחים, או כל הכיתה יחדיו, או לחילופין קבוצות קבוצות, ובהזדמנויות האלו לתת לתלמידים את הכלים וההכוונה כיצד עונים נכונה על השאלות, בבחינת על מה שנשאלת תענה ביסודיות, ועל מה שלא נשאלת אל תענה. בעקיפין, נרויח מכך גם, שירד מפלס החרדה מבחינות אצל התלמידים. **אפשרות ב)** להחזיק בכיתה מספר בחינות ברמות שונות, הן מבחינת הספק החומר, הן מבחינת הרמה, והן מבחינת ניסוח השאלות, ולחלק לתלמידים לפי התאמה, וכך יצא שאם בבחינה הסטנדרטית התלמיד המדובר היה אמור לקבל ארבעים אחוזים, בבחינה המותאמת הוא יכול להגיע לשמונים אחוז ומעלה, וממילא לא נשבור את רוחו ולא נרמוס את נפשו. ולכל הפחות לא נזיק, ובמקרה הטוב, התלמיד יקבל עידוד מוטיבציה וחשק להשקיע בלימודים בראותו שעמלו מניב תוצרת כשאר חבריו. ואם אמר יאמר המורה, וכי לחלק מבחנים סוג ב' וסוג ג' בפרהסיא עדיף? התשובה, עם קצת רצון ויצירתיות, אפשר בהחלט לטשטש את מהות הסיווג, ולמשל, אפשר לתת קוד לכל סוג של בחינה, או לחילופין להדפיס בגופן שונה, וכן על זה הדרך. **אפשרות ג)** המורה הפרטי שלומד עם הילד, יכול וצריך ללמוד את סגנון הבחינה של המחנך, ולהכין בחינה אישית לילד שבועית או תקופתית, קרוב ודומה לאופן של הבחינה בכיתה, הן מבחינת הרמה, והן מבחינת הסגנון. ולעבור יחד עם התלמיד על הבחינה, להסביר להדריך ולתווך, לעיתים עם ספרים פתוחים. וכך התלמיד בא לבחינה עם כלים, עם דרכים ויכולת להתמודד, ובשקט נפשי. ברור שהדברים הנזכרים, הם בקושי על קצה המזלג, ותן לחכם ויחכם עוד, אין ספור אפשרויות כיצד לקרב ולהתאים את הבחינה לילד. דבר אחד ברור: כאשר המבחן "מותאם" לתלמיד, הוא מהווה גורם מדרבן, ונותן לתלמיד "גושפנקא" על הישגיו. **בהצלחה!**